

POLONIKA KATOLICKIE Z WARMII I POWIŚLA

Treść: Wstęp. — I. Słowo Boże i nauka Kościoła w języku polskim. — II. Obrazy katolickie z XIX w. na Warmii. — III. Rytuály, śpiewniki i modlitewniki. — IV. Pamiątki życia religijnego i kościelnego. — V. Polskie kalendarze. — VI. Polskie czasopisma religijne i książki. — *Zusammenfassung.*

WSTĘP

Staraniem Biblioteki Warmińskiego Seminarium Duchownego Hosianum w Olsztynie, w marcu 1978 r., została zorganizowana wystawa pod tytułem *Polonika katolickie z XVIII, XIX i XX w. na Warmii i Powiślu. — Dary dla Biblioteki Warmińskiego Seminarium Duchownego z 1977 r.*

Wystawa została urządzona z wielu powodów. Chodziło o przypomnienie wkładu Kościoła katolickiego w kulturę polską oraz o ukazanie roli, jaką Kościół Warmiński odegrał w utrzymaniu i zachowaniu języka polskiego. Niby to sprawy ogólnie znane, ale jakże dziś często pomijane, chętnie przemilczane lub nawet fałszywie interpretowane.

Wystawa nie ukazywała wszystkich poloników religijnych, jakie znajdują się w Bibliotece, lecz tylko te, które dzięki zapobiegliwości Biblioteki oraz życzliwości szeregu osób, zostały w roku 1977 i z początkiem 1978 Bibliotece подарowane. Grono ofiarodawców cennych poloników powiększyły następujące osoby: ks. Alanazy Kubica ze Sztumu, ks. Edward Pietkiewicz z Bartąga, pani Katarzyna Sendrowska z Unieszewa, pani Monika Augustynowska z Woryt, ks. Tadeusz Kask z Klewek, ks. Władysław Sudziński z Reszła, pani Józefa Piskorska z Olsztyna, ks. Juliusz Pniwski z Jonkowa, ks. Eugeniusz Izdepski z Olsztyna, ks. Bronisław Kuculis z Barzewa, pani Maria Zientara — Malewska z Olsztyna, pan Eugeniusz Trynieszewski z Olsztyna, ks. Jan Czajkowski z Wrzesiny, ks. Józef Misiak z Sząbruka. Tylko nieliczne egzemplarze poloników pochodziły ze spuścizny po ks. Janie Hanowskim.

Wystawa ujmowała zachowane pamiątki polskości i wiary katolickiej w kilku działach. Pierwszy został poświęcony drukowanemu słowu Bożemu oraz wykładowi nauki Kościoła w języku polskim. Na wystawie znalazły się wybrane egzemplarze Pisma św., między innymi Nowy Testament w tłumaczeniu ks. Jakuba Wujka, wydany w Poznaniu w 1820 r., czytania mszalne z XIX w. wydane we Wrocławiu, Lesznie i Gnieźnie, a także liczne teksty kazań polskich, m.in. ks. W. Walkiewicz, wydane w 1785 r. w Łowiczu. Z tych właśnie polskich książek religijnych korzystano w Sztumie, Sztumskiej Wsi, Postolinie, Jonkowie, Olsztynie. W dziale tym znalazły się również listy pasterskie biskupów warmińskich, wydane po polsku, a pochodzące z XIX i XX wieku.

Kolejny dział wystawy poświęcony był obrazom religijnym na Warmii z XIX w., opatrzonym polskimi napisami, np. *Stodkie Serce Jezusa bądź moją miłością, Stodkie Serce Maryi bądź mojem zbawieniem, Cudowny obraz M.B. Świętolińskiej, Cudowny obraz Świętego Józefa w Kollegjacie Kaliskiej*. Szczególną uwagę zwiedzających przykuwała unikalna płaskorzeźba w drewnie, umieszczona w obrazie, o pięknie zdobionych ramach, z wrytym u dołu napisem: C.O.N.M.P. (Cudowny Obraz Najświętszej Maryi Panny) w *Gietrzwałdzie*.

W dalszej kolejności eksponowane były polskie rytuały, śpiewniki i modlitewniki, używane na terenie Diecezji Warmińskiej w okresie ostatnich 100 lat. Szereg rytuałów, służących do udzielania sakramentów św. i błogosławieństw, było wydanych w Polsce, m.in. w Warszawie, Gnieźnie, Wilnie. Brakowało na Warmii pol-

skich rytuałów, stąd też jeden z księży z Reszla, na doszytych kartkach do niemieckiego podręcznika J. J. Neubauera dla duszpasterzy osób chorych i konających, wydane w 1835 r. w Braniewie, dopisał: *Sposób odprawiania sakramentu polcuty, otłarza i ostatniego olejem ś. namaszczenia przy chorych*. Widocznie w Reszlu, skąd pochodzi ów tekst, zachodziła częsta potrzeba zaopatrywania chorych przy użyciu języka polskiego.

Z eksponowanych śpiewników należałoby wspomnieć o dwóch egzemplarzach *Zbioru pieśni nabożnych, Śpiewnika Djecezji Warmińskiej*, wyd. 4, wydane w Brunsberdze, dzisiejszym Braniewie w 1900 r., czy też o *Kolegdzie Warmińskiej Feliksa Nowowiejskiego do słów Marii Zientarówny*.

Uwagę zwiedzających przykuwały unikalne egzemplarze *Drogi Krzyżowej*, z których jedna była wydana w *Drukarni Jasnej Góry Częstochowskiej* 1780 r., a druga w *Brunsbardze 1878, Drukiem i nakładem drukarni Warmińskiej*. Z obydwu książeczek korzystano w Sztumie.

W kolejnym z działów wystawy były eksponowane polskie pamiątki życia religijnego i kościelnego. W lat 1912—1936 dochowało się wiele drobnych druków w języku polskim, wydanych na pamiątkę odprawianych misji w parafiach Olsztyna, Bartąga, Sztumu, Starego Targu, Jonkowa, Postolina. Na wystawie pokazano również liczne obrazki książeczkowe z polskimi modłtawami, duży obraz pamiątkowy Mszy św. prymicyjnej w Szabruku ks. Wojciecha Turowskiego, późniejszego generała Stowarzyszenia Apostolstwa Katolickiego (Księży Pallotynów), polskie statuty bractw i stowarzyszeń katolickich Diecezji Warmińskiej, zacytane polskie kalendarze. Z wystawionych tu podręczników warto chociażby tytuły niektórych odnotować: *Pierwsza komunія święta Dzieci w Djecezji Warmińskiej*, wydana w Braniewie w 1864 r., *Katechizm Nauki Chrześcijańskokatolickiej dla Szkół elementarnych Biskupstwa Warmińskiego*, wydany w Królewie, *Książka uczebna dla Szkół Biskupstwa Warmińskiego*, wydana w Gdańsku w 1822 r.

W tym dziale pokazano również liczne pamiątki częstochowskie, m.in. pamiątkowy medal wybity z okazji 500-lecia przybycia cudownego obrazu Matki Boskiej na Jasną Górę.

Ostatni z działów wystawy poświęcony został polskim czasopismom i książkom czytanim na Warmii i Powiślu. Na czołowym miejscu znalazły się liczne egzemplarze *Gościa Niedzielnego — Ilustrowanego Tygodnika Katolickiego — Dodatku do „Gazety Olsztyńskiej”*, wychodzącego w Olsztynie. Potrzeby duchowe Polaków na Warmii i Powiślu były większe, stąd też wiele czasopism, że wspomnę tu chociażby tylko niektóre, jak *Przewodnik Katolicki, Słowo Boże, Rycerz Niepokalanej, Postanęć Serca Pana Jezusa, Sodalis Marianus, Misje Katolickie*, dochodziły tu z Polski. Na wystawie pokazano również szereg książek czytanych na Warmii i Powiślu. Dużą uwagę przykuwał zbiór polskich pieśni patriotycznych, formatu kieszonkowego, oraz napis na jednej z książek, wydanej w Chełmnie w 1876 r. „Własność Czytelni Ludowej w Sztumie No 78”.

Wystawa poloników z Warmii i Powiślu pozwoliła na bliższe zapoznanie się z różnorodnymi formami i przejawami języka polskiego w życiu religijnym wierznych Diecezji Warmińskiej nie tylko w XVIII, XIX, ale aż po 1939 rok. Mimo licznych druków polskich, zgromadzonych na wystawie, można było odnieść wrażenie, iż istniało duże zapotrzebowanie na polskie teksty religijne. Wiele z nich było drukowanych na Warmii, głównie w Braniewie oraz w Olsztynie. Większość jednak pochodziła z terenu dawnej Polski, głównie z Poznania, Warszawy, Mikołowa, Grudziądza, Pelplina, Gniezna, Leszna, Krakowa, w mniejszym zakresie z Wilna, Wrocławia, Opola, Częstochowy, Chełmna. Nie pokrywało i to zapotrzebowania. Niektóre pozycje przepisywano więc ręcznie.

Wystawa pozwoliła również na stwierdzenie, iż cześć oddawana Najświętszej Maryi Pannie, zwłaszcza Matce Boskiej Częstochowskiej, w jej duchowej stolicy na Jasnej Górze, mimo granic i kordonów, łączyła w wierze i polskości jej wierznych wyznawców. Do tej narodowej i katolickiej wspólnoty należeli również diecezjanie warmińscy.

Wystawę otworzył 18 marca 1978 r. Biskup Warmiński dr Józef Drzazga, który do wyłożonej księgi pamiątkowej wpisał m.in. następujące słowa: „Wystawa poloników katolickich na Warmii i Powiślu z XVIII, XIX i XX wieku, (...) jest dużym osiągnięciem, świadczącym jak duch polski i kultura polska były w owym okresie żywe na Warmii i Mazurach, jak Lud Warmiński modlił się po polsku, jak duchowieństwo głosiło Słowo Boże w polskim języku, jak akcje duszpasterskie były prowadzone w duchu polskim. (...)”.

I. SŁOWO BOŻE I NAUKA KOŚCIOŁA W JĘZYKU POLSKIM

1. Nowy Pana Naszego Jezusa Chrystusa Testament przez X. Jakuba Wujka, Societatis Jesu, na Polski język przelożony, cztery Ewangelie Mateusza, Marka, Łukasza i Jana zawierający. W Poznaniu: Głoskami Drukarni Nadwornicy W. Deckera i Spółki 1820 s. 483 + 14.

Na wyklejkach notatki, m.in. na przedniej: *Stanislaus Machorski Studios Theolog. Pelpini.*

2. Biblia święta to jest wszystko Pismo Święte Starego i Nowego Przymierza. Z Żydowskiego i Greckiego języka na Polski pilnie i wiernie przetłumaczone. W Berlinie: Drukiem Trowicza i Syna 1881 s. 826 + 273.

Z Olsztyna.

3. Listy i ewangelie na wszystkie niedziele całego roku i znaczniejsze uroczystości podług przekładu X. Wujka stosownie do Mszału Rzymskiego dla użytku JJ. XX. Proboszcz i Kaznodziejów zebrane. Z dodatkami niektórych modlitw podczas publicznego nabożeństwa używanych. W Wrocławiu u Wilhelma Bogumila Korna 1824 s. IV + 204 + 4.

Wpisy na wyklejkach. Na przedniej: *Inventarium Ecclesiae Jonkendorfensis.* Na tylnych dwie modlitwy rękopiśmienne. Jedna w intencji Soboru Watykańskiego I (1870 r.), druga *Modlitwa po kazaniu.* Z Jonkowa.

4. Lekcje i ewangelie na wszystkie niedziele i święta podług przekładu X. Jakuba Wujka T.J. stosownie do Mszału Rzymskiego. Nowe, zupełnie przerobione wydanie. Wrocław i Lipsk: Nakładem E. Günthera. Czcionkami T. Winklera w Lesznie 1870 s. IV + 324.

Wpisy m.in. s. III i 319 o uroczystości św. Rocha. Na wyklejce tylnej rękopiśmienne modlitwa *Przed kazaniem.* Na wewnętrznej okładce tylnej wklejony druk: *Modlitwa po kazaniu.* Z Jonkowa.

5. Lekcje i ewangelie na wszystkie niedziele i święta całego roku podług przekładu X. J. Wujka, S.J. stosownie do Mszału Rzymskiego wydał X. Antoni Tyc, proboszcz i nauczyciel przy król. Gimnazjum w Lesznie. Nowe, tańsze wydanie. W Lesznie i Gnieźnie: Nakładem i czcionkami E. Günthera 1846 s. 8 + 358.

Wpisy na wolnych kartkach końcowych: *Modlitwa przed kazaniem, Modlitwa Pańska, Pozdrowienie Anielskie, Modlitwa Powszechna, W uroczystość S. Józefa: Lekcja, Ewangelia, Modlitwa do świętego Józefa.* Doklejony druk: *Modlitwa świętego Bernarda*, wyd. w Brunsbergu w drukarni C. A. Heyne.

Ze Szlumskiej Wsi (1878 r.).

6. Kazania niektóre, świętne, pogrzebne y missyjne, przez X. Wawrzyńca Walkiewiczza, kanonika łączyckiego, dziekana gabińskiego, plebana kiernozkiego miane, a teraz do druku podane roku 1785. Tom II. W Łowiczu: W Drukarni J. O. Xęcia Jmci Prymasa Arcy. Biskupa Gnieźnieńskiego s. 12 + 522 + 14.

7. Ks. Andrzej Filipecki: Na niedziele całego roku kazania ... podług części roku na cztery tomy podzielone. Tom II. Wilno: Drukiem J. Zawadzkiego 1854 s. 415.

8. Ks. Antoni Chmielowski: Nauki na niedziele i święta całego roku miane w Kollegiacie Łowickiej. Warszawa: W drukarni S. Niemiery 1893 s. 688 + XII.

Z Postolina (ks. prob. A. Engel 1 V 1894).

9. Ks. Tomasz Dąbrowski: Kazania na niedziele całego roku. Kraków: Nakład i własność Ks. Misjonarzy 1905 s. 407.

Z Olsztyna po ks. J. Hanowskim.

10. Ks. Jan Komperda: Kazania przygodne, odpustowe, pogrzebowe exhorty i przy różnych zdarzeniach w parafii nauki. Warszawa: Księgarnia Warszawskiej Spółki Wydawniczej 1904 s. 484 + IV.

Z Warmii.

11. Ks. Jan Komperda: Kazania parafialne na niedziele całego roku, popularnie i obrazowo ludowi opowiadane. Z przedmową ks. profesora Antoniego Słagowskiego. Wydanie nowe poprawione. Tom II. Warszawa: Księgarnia Warszawskiej Spółki Wydawniczej 1902 s. 308.

Z Warmii.

12. Ks. Leonard Ostrowicz: Mowy żałobne i kazania przygodne. Poznań: Nakładem wydawców (ks. T. Gapczyński, ks. St. Okoniewski) 1905.

Z Sztumu.

13. Kazalnica parafialna czyli zbiór nauk na wszystkie niedziele i uroczystości

roku przez X. Wydanie II. Tom II (nauki święteczne). Lwów: Nakładem Księgarni Gubrynowicza i Syna 1922 s. 300.

Z Olsztyna po ks. J. Hanowskim.

14. Biblioteka Kaznodziejska 1886 i 1894 tom VI i IX. W tekście i na marginesach liczne notatki.

Ze Sztumu.

15. Józef Ambroży Geritz z miłosierdzia Boskiego i łaski ś. stolicy Apostolskiej Biskup Warmiński. Duchowieństwu i wszystkim wiernym dyecezyi Biskupstwa Naszego pozdrowienie i błogosławieństwo w Panu naszym. Kochani Dyecezzanie! Oznajmujemy wam, ... Ogłoszenie odpustu Jubileuszowego od Jego Świętobliwości, papieża Piusa IX, udzielonego r. 1865. W Brunsbergu: W drukarni C. A. Heyne 1865 s. 6.

16. Piusz IX Biskup, sługa sługów Bożych, ludowi dyecezyi Warmińskiej pozdrowienie i błogosławieństwo Apostolskie! Dzisiaj obranie ukochanego syna Filipa Kremenza na Biskupa kościoła Warmińskiego ... B.m.w. 1867 s. 2.

17. Filip Kremenz przez miłosierdzie Boże i łaskę św. stolicy apostolskiej Biskup Warmiński. Wiecie, Najmilsi w Panu, ... Frauenburg: Czcionkami H. F. Boeniga w Gdańsku 1873 s. 13.

18. Filip Kremenz: List Pasterski na rok Pański 1875. Rejestra Boże. Frauenburg. Czcionkami H. F. Boeniga w Gdańsku 1875 s. 12.

Ze Sztumu.

19. Piusz X. Papież: List Apostolski. Ogłoszenie powszechnego Jubileuszu na pamiątkę pokoju nadanego Kościołowi przez ces. Konstantyna Wielkiego. Frombork: Drukarnia Allensteiner Volksblatt w Olsztynie 1913 s. 3.

20. Arcypasterze w konferencji biskupiej w Fuldzie zgromadzeni: Wspólny List Pasterski na niedzielę poświęconą sprawie szkolnej w r. 1924. B.m. i r.w. s. 2.

21. Bp A. Bludau: Orędzie pasterskie na niedzielę poświęconą sprawie szkolnej w r. 1929. B.m. i r.w.

22. Maksymilian Kaller z miłosierdzia Boskiego i łaski Stolicy apostolskiej Biskup Warmiński. ... List pasterski z powodu Kolekty dla seminarium duchownego. Frombork: Volksblatt-Druckerei Allenstein 1932 s. 3.

23. Maksymilian Kaller z miłosierdzia Boskiego i łaski św. Stolicy Apostolskiej Biskup Warmiński. ... Kochani diecezjanie! Od dwóch mniej więcej lat. ... Frombork: S. Pieniężny Allenstein 1936 r. 4.

II. OBRAZY KATOLICKIE Z XIX W. NA WARMII

1. C.O.N.M.P. (Cudowne Objawienie Najświętszej Maryi Panny) w Gietrzwałdzie. Piaskorzeźba w drewnie przedstawiająca scenę objawienia NMP na klonie w Gietrzwałdzie. Scena objawienia umieszczona w zdobionych, otwieranych ramach. Format 29×39 cm.

Z Warmii.

2. *Łodkie Serce Jezusa — Bądź moją miłością. 300 dni odpustu Pius IX. 10. Grudnia. 1868.* W pośrodku Najśw. Serce Pana Jezusa w otoczeniu zasuszonych kwiatów. B.m. i r.w. Format 50×39,5 cm.

Z Sząbruka.

3. *Łodkie Serce Maryi — Bądź Zbawieniem. 300 dni odpustu Pius IX. 30. Września. 1852.* W pośrodku Matka Boska w otoczeniu zasuszonych kwiatów. B.m. i r.w. Format 50×39,5 cm.

Z Sząbruka.

4. *Cudowny obraz świętego Józefa w kolegiacie Kaliskiej.* W pośrodku Święta Rodzina z obrazu w Kaliszu. Warszawa: Lit. F. Kasprzykiewicz 1896. Format 44×42 cm

Z Sząbruka.

5. *Przez czyścicowe upalenia....* Obraz przedstawiający wybawienia z czyścica. B.r. i m.w. Format 29×39,5 cm.

Z Sząbruka.

6. *Cudowny obraz Matki Boskiej w Świętej Lipce.* Poznań: Zakł. artyst. litogr. Pilczek i Putiatycki b.r.w. Format 46×61,5 cm.

Z Barczewa.

C.O.N.M.P. (Cudowne Objawienie Najświętszej Maryi Panny) w Gietrzwałdzie.

III. RYTUAŁY, ŚPIEWNIKI I MODLITEWNIKI

1. *Rituale sacramentorum, ac aliarum Ecclesiae ceremoniarum, ex Rituali Romano jussu Pauli V. Pontificis Maximi edito, tum Rudnicianso et Radziejowsciano, ad uniformem Ecclesiae et Cleri Varmiensis et Sambiensis usum, auctoritate .. Ch.A.J. Comitiss in Słupow Szembek, ... Brunsbergae: Typis Collegii Societatis Jesu 1732 s. 175.*

Wpisy rękopiśmienne na doklejonych stronach 177 i dalszych: In officio mortuorum — Formulae tonorum, Benedictio candelarum in Festo S. Blasii, Benedictio panis et vini in Festo S. Blasii.

Z Olsztyna.

2. *Rituale sacramentorum ac aliarum Ecclesiae caeremoniarum ex rituali Synodi Provincialis Petricoviensis depromptum insuper aliquibus auctum, reimpressum Anno Domini 1824. Varsaviae: Typis Congregationis Missionis ad Sanctam Crucem 1824 s. 432.*

Z Olsztyna — Dajtek.

3. *Sposób odprawiania sakramentu pokuty, ołtarza i ostatniego ś. namaszczenia. Akty przed Komunią ś.* (Rękopis). W: Neubaer J. J.: *Praktisches Handbuch für katholische Seelsorger am Kranken- und Sterbebette nach den besten Hülfsmitteln.* Braunsberg: Druck und Verlag von M. Muttray 1835 s. 164.

Z Reszla.

4. *Vade mecum ad infernos ex Rituali Synodi Provincialis Petricoviensis depromptum. Editio nova. Gnesnae: Typis et impensis J. B. Lange 1871 s. 65.*

Ze Sztumu (Kurbjeweit).

5. *Novum rituale minus.* Warszawa: Nakładem księgarni M. Szczepkowskiego 1906 s. 130.

Ze Sztumu.

6. L. Solecki: *Cantionale ecclesiasticum, complectens ea omnia, quae in ecclesiis parochialibus, praesertim polonicis, secundum Ecclesiae catholicae ritum per totum decantari solent annum.* Campoduni: Sumptibus L. Solecki 1878 s. 323.

Ze Sztumu.

7. E. Tupalski: *Cantionale ecclesiasticum.* Vilnae: Sumptibus Librariae Rubeni Rafałowicz 1856 s. 370 (dalszych brak).

7. Ze Sztumu.

8. *Cho[ra]ł Pols.* Rękopis zawierający teksty pieśni z nutami. Na wewnętrznej stronie okładki napis: *Własność i Druk. Teofil Jasiński, org.*

Z Klewek, z końca XIX w.

9. K. Tolsdorf: *Pieśni pogrzebowe.* Szczytno: Czcionkami J. E. Jaenike 1834 s. 26.

Z Olsztyna — Dajtek.

10. *Zbiór pieśni nabożnych katolickich do użytku kościelnego i domowego.* Wydanie 2. Pelplin: Nakładem Księgarni E. Michałowskiego 1866 s. 912 (brak dalszych).

Na wyklejce podpis ks. Tolsdorfa oraz notatka: *Książka ofiarowana przez ks. Tolsdorfa, fundatora kapliczki w Dajtkach rodzinie Alojzego Sadowskiego. ...*

Z Olsztyna — Dajtek.

11. *Zbiór pieśni nabożnych. Śpiewnik Dyecezyi Warmińskiej. Ułożony za rozkazem najprzewielebniejszego Ks. Biskupa Warmińskiego. Wydanie czwarte z dodatkami modlitw: Brunsberga: Drukiem i nakładem Drukarni Warmińskiej (J. A. Wichert) 1900 s. 430.*

Ze Sztumu.

12. F. Nowowiejski: *Kolęda warmijska Nr 1. Słowa M. Zientarówny.* Na śpiew solo z towarzyszeniem fortepianu. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha 1934 s. 6.

Z Olsztyna.

13. *Droga Krzyżowa Najdroższej Mąki i śmierci Pana naszego Jezusa Chrystusa Święte rozmyślanie przynosząca, zbawienne pożytki teraz, potym szczęśliwą wieczność Ludziom prawowiernym sprowadzająca. Za pozwoleniem Zwierzchności do druku podana. W Drukarni Jasney Gory Częstochowskiej (1780) s. 36.*

Ze Sztumu. Wydanie nie notowane przez K. Estreichera.

14. Ks. J. Radliński: *Oktawa Bożego Ciała na cały rok rozporządzona albo sposób nawiedzenia najświętszego Sakramentu, tak przez oktavę Bożego Ciała, jako i przez cały rok. W Warszawie w Drukarni XX. Pijarów 1839 s. 336.*

Ze Sztumu.

15. Ks. Szymon Perzych: Duszy przewodnik do ojczyzny niebieskiej czyli poznanie serca człowieka, czy Bóg w niem mieszka, czy djabeł! w dziesięciu obrazach zmyślnie wystawione. Rozprawa zbawienna o powstaniu upadłego grzesznika, westchnienie duszy skruszonej i dwanaście znaków ludzi do żywota wiecznego wybranych, podług wtórego wydania w języku czeskim w Pradze r.P. 1853 wyszłego na polski język dosłownie przełożył Xiądz Szymon Perzych. Wydanie trzecie. Miłokółów: Druk i nakład Tomasza Nowackiego 1865 s. 236.

Na okładce wpis odręczny: *Ta Xiąska należy Janowi Skibowskiemu z Jonkowa Roku Pańskiego. 1867.*

Z Jonkowa.

16. Wybor osobliwych nabożeństw. Na duchowną pociechę i pożytek Ludzi pobożnych przez pewnego kapłana zebrany za pozwoleniem Starszych przedrukowany. W Opolu 1842 drukowano, i sprzedaje Erdmann Raabe s. 279.

Z Barczewka.

17. Droga krzyżowa naszego Boskiego Pana i Zbawiciela Jezusa Chrystusa. Oraz krótka nauka dla uzyskania odpustów z tem nabożeństwem złączonych. Nowe wydanie za pozwolenstwem najprzewielebniejszego Ks. Biskupa Warmińskiego sporządzone. W Brunsberdze: Drukiem i nakładem drukarni Warmińskiej (J. C. Pohl) 1878 s. 48 (brak ostatnich stron).

Ze Sztumu

18. J. Chociszewski: Ołtarzyk Polski katolickiego nabożeństwa zawierający najużywawsze modlitwy, pieśni i rozmyślenia. Wydanie 5 pomnożone. Grudziądz: Nakładem i drukiem G. Jalkowskiego 1887 s. 522 + IX.

Z Wrzesiny.

19. Droga do nieba. Książka do nabożeństwa dla chrześcijan — katolików z dodatkami najużywawszych pieśni. Wydanie 2. Grudziądz: Nakładem wydawnictwa dzieł katolickich G. Jalkowskiego 1891 s. 336 + VII.

Z Tychnowów.

20. Wianek ku czci Najśw. Maryi Panny z różnych nabożeństw uwity. Siódme opracowane wydanie. Grudziądz: Nakładem wydawnictwa dzieł katolickich 1894 s. 605 + VII + 93 + III. Oprawa ozdobna z dołączonymi trzema medalikami.

Z Olsztyna.

21. Książka do nabożeństwa dla wszystkich katolików szczególnie zaś dla wygody katolików archidiecezyi gnieźnieńskiej i poznańskiej z polecenia najprzewielebniejszego arcybiskupa Dunina ułożona. Na nowo z rozkazu najprzew. arcybiskupa gnieźnieńskiego i poznańskiego Floryana Stablewskiego przejrzana i uzupełniona. Dla kobiet. Gniezno: Nakładem i drukiem J. B. Langiego 1901 s. XV + 840.

Z Olsztyna — Dajtek.

22. O. Fabyan z zak. św. Franciszka: Pamiętka Misyi świętej odbytej przez OO. Franciszkanów. Wydanie 2. Góra św. Anny: Nakładem i do nabycia u Fr. Gielnik 1910, s. 224.

Ze Sztumu.

23. Ks. Marcin z Kochem, kapucyn: Wykład ofiary mszy św. Przetłómaczył Tytus Daszkiewicz. Wydanie szóste poprawione i pomnożone Modlitwami do Mszy św. i dwojaką Drogą Krzyżową. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha 1906 s. 455.

Z Warmii.

24. Ks. Józef Bielicki: Nabożeństwo żałobne. Obrzędy kościelne, wigilie, śpiewy i modlitwy przy pogrzebie osób dorosłych oraz inne nabożeństwa, modlitwy i pieśni za dusze w czyśćcu cierpiące. Pelplin: Drukiem i nakładem Wydawnictwa „Piełgrzyma” 1910 s. 144.

Ze Sztumu.

IV. PAMIĄTKI ŻYCIA RELIGIJNEGO I KOŚCIELNEGO

1. Na pamiętkę misyi świętej w kościele parafialnym w Podstolinie od 9tego do 18tego lipca r. 1931. B.m. i r.w. s. 4.

2. Na pamiętkę Misyi Świętej odprawionej w Kościele św. Jacoba w Olsztynie od 17go do 31go Marca 1912 r. przez WW. OO. Franciszkanów O. Korneliusza, O. Flawiana, O. Ksawerego. Olsztyn: Drukarnia Allensteiner Volksblatt b.r. w.s. s. 4.

3. Pamiętka misyi dla dziewic i mężatek od 8. — 22 października 1916 r. w Olsztynie. B.m. i r.w. s. 2.

4. Na pamiętkę misyi świętej odprawionej w Jonkowie od 21—28go lutego 1920 r. przez WW. OO. Franciszkanów z Olsztyna Wrocław: Czcionkami Gazety Śląskiej Ludowej b.r.w. s. 4.

5. Pamiątka Ćwiczeń duchownych w czasie pobytu św. 1928 r. w Starym targu. O. Tomasz Franciszkanin. B.m. i r.w. s. 2.
6. Na pamiątkę misji świętej odprawionej w Sztumie od 29 czerwca do 7 lipca 1935 r. przez Wiel. OO. Franciszkanów O. Brunona, O. Makarego i O. Klemensa. B.m. i r.w. s. 2.
7. Na pamiątkę Misji świętej odprawionej w Bartągu od 10 do 21 czerwca 1936 r. przez Wiel. OO. Franciszkanów O. Godofryda, O. Klemensa i O. Jacka. B.m. i r.w. s. 2.
8. Ołtarz Bractwa Opatrzności Boskiej w Gr. Bertung. Ja ... wierzę i wyznaję, ... Kolonia b.r.w.
9. Ks. Antoni Połomski, proboszcz podstoliński, ur. się 19. lipca 1869 r., wyświęcony na kapłana dnia 5. maja 1895 r., umarł w Podstolinie dnia 29. listopada 1916. B.m. i r.w. s. 2, il. 2.
9. Na pamiątkę mojego złotego jubileuszu kapłańskiego 14.5.1873—14.5.1923 r. ks. Antoni Langowski, proboszcz w Wudzynie. Na odwrocie obrazek i tekst: Matka Boska Częstochowska módl się za nami. B.r. i m.w. s. 2.
- Ze Sztumu.
10. Dobry Pastrze. Modlitwa. Daj mi, miłosierny Boży ... Kraków 1897 s. 2, il. 1. Ze Sztumu.
11. Niepokalanie poczęta Najśw. Panna z Lourdes. (Modlitwa): Święta, niepokalana Dziewico Maryo. ... B.r. i m.w. s. 2, il. 1. Ze Sztumu.
12. Matka Boska podaje Różaniec św. Dominikowi jako znak zwycięstwa hereetyków. Przechwałczna dziewica, Królowa Różańca św. B.r. i m.w. s. 2, il. 1. Ze Sztumu.
13. Mater dolorosa. Matka Boska Bolesna. O ukochana Matko, ... B.r. i m.w. s. 2; il. 1. Z Wrzesiny.
14. Modlitwy za Ojca św. Brunsberg: Drukiem i nakładem C. A. Heynego 1871 s. 4.
15. Modlitwa po kazaniu. Wszechmocny, wieczny Boże. ... Allenstein: Volksblatt — Druckerei b.r.w. s. 1.
16. Książeczka Jubileuszowa. Nauki i Modlitwy na Jubileusz nadzwyczajny roku 1886. Przez kapłana Dyecezyi Warmińskiej. Brunsberga: Drukiem i nakładem Drukarni Warmińskiej (J. W. Wichert) 1886 s. 59. Ze Sztumu.
17. Statut bractwa księży w Olsztynie (Pr. Wsch.). Olsztyn: Drukarnia gazety „Allensteiner Volksblatt” 1904 s. 9.
18. Związek katolickich Towarzystw robotników z siedzibą w Berlinie, Kaiserstr. 37. Berlin: Nakładem „Robotnika” (1898) s. 31. Z Olsztyna.
19. Podręcznik dla Bractw Najśw. Sakramentu Ołtarza ustanowionego w parafiach Biskupstwa Warmińskiego. Brunsberga: Drukiem i nakładem Gazety Warmińskiej (J. A. Wichert) 1894 s. 32. Ze Sztumu.
20. Podręcznik dla Bractwa Najśw. Sakramentu Ołtarza, ustanowionego w parafiach Biskupstwa Warmińskiego. Brunsberga: Drukiem i nakładem Gazety Warmińskiej (C. Skowronski) 1921 s. 28. Z Olsztyna.
21. Nabożeństwo do najświętszego Serca Jezusowego. Brunsberga: Drukiem i nakładem drukarni Warmińskiej (J. A. Wichert) 1886 s. 8.
22. Karta wpisowa ... Arcybractwa Najśłodszego Serca P. Jezusa, Kraków: Nakładem Apostolstwa Modlitwy 1904 s. 4. Z Warmii.
23. Statut towarzystwa wstrzemięźliwości od palonych napoiów w dyecezyi Warmińskiej. W Brunsbergu w drukarni C. A. Heyne (1852) s. 8. Z Warmii.
24. Statut towarzystwa wstrzemięźliwości od palonych napoiów w dyecezyi Warmińskiej. W Brunsbergu: Drukiem i nakładem drukarni Gazety Warmińskiej (J. A. Wichert) b.r.w. (po 1880). Z Warmii.
25. Statuta Confraternitatis SSmi Rosarii ad Ecclesias Słuhmensem innovatae 1859, florentis jam 1681, Rękopis, s. 30. Eksponowany tekst ze s. 9: III. *Odpusty służące Braciom i Siostram Różańca świętego.* Ze Sztumu.

26. Boga Rodzica. Śpiew Śgo Wojciecha. Gniezno: Nakładem J. B. Langiego, z litografii M. Bussego w Poznaniu 1862 s. 4.

Z Warmii.

27. Medal o średnicy 7 cm, grubości 2,4 mm. Awers: Obraz Matki Boskiej Częstochowskiej podtrzymywany przez dwóch aniołów i rok 1882. Wokół napis: *Na pamiątkę pięćcio-wiekowego istnienia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej na Jasnej Górze*. Napis na rewersie:

Trzysta lat w Jeruzalem

Pięćset w Carogrodzie

Byłam wszech władną Panią

Na ziemi i wodzie

Pięćset na Belzkim zamku

Byłam strażnikową

Pięćset Jasnągóra

Czci nieba Królową.

Z Jonkowa.

28. Cztery widokówki Częstochowy z lat przedwojennych z podpisami: Częstochowa, ul. ks. Kordeckiego, ul. Marsz. Piłsudskiego, Bank Polski i Urząd pocztowy, ul. Kościuszki, Gmach Banku Ludowego. Częstochowa: Wyd. Cz. Nowicki b.r.w.

Z Warmii.

29. Missyjne towarzystwo panien czyli liga panieńska pod obroną najbłogosławiejszej Maryi P. w Brunsbergu czcionkami C. A. Heyne (1854) s. 4.

Z Warmii.

30. Pierwsza Komunia święta zięci w Diecezyi Warmińskiej. Wydanie drugie, poprawione. W Brunsbergu nakładem J. R. Hujego 1864 s. 16.

Z Warmii.

31. Pierwsza Komunia święta Dzieci w Diecezyi Warmińskiej. Wydanie trzecie, poprawione. W Brunsbergu nakładem Księgarni E. Bendera 1904 s. 16.

Z Warmii.

32. Ks. J. H. Achterfeld: Katechizm Nauki Chrześcijańsko-katolickiej dla Szkół elementarnych Biskupstwa Warmińskiego przez Xiędza J. H. Achterfeld, Profesora Teologii przy Lyceum Hosianum w Brunsbergu w języku niemieckim wydany, a z tego na język polski przełożony przez Xiędza J. Wermter. Za wysokim dozwoleńiem Rządowem i Biskupiem. W Królewcu w drukarni Nadwornej Królewskiej u Hartlunga b.r.w. (przed 1836) s. 188.

Z Nowego Targu.

33. Xiążka uczebna dla szkół Biskupstwa Warmińskiego. Za najwyższym zwierzchności krajowej y Biskupiey pozwoleniem. We Gdańsku: Nakładem drukarni nadwornej Wedela 1822 s. 412.

Z Warmii.

34. Pamiątka mej pierwszej Mszy świętej. Szombruk, dnia 19. lipca 1921. Ks. Wojciech Turowski P.S.M. Obrazek formatu 25,3×34 cm.

Z Unieszewa.

35. Na pamiątkę niedoli Ludu Polskiego 1914—1918 dnia 1.11.1918. Tym na pamiątkę, którzy wśród wojny okazali biednym i głodnym serce. † Edmund, Arcybiskup. Poznań: Drukarnia i księgarnia św. Wojciecha 1918 s. 1. Format obrazu: 29,5×41 cm.

Z Unieszewa. Pamiątkowy obraz przesłany Annie Sendrowskiej, z d. Lorkowskiej († 1939), przez arcybiskupa Edmunda Dalbora, jako podziękowanie za opiekę nad rannymi żołnierzami polskimi podczas I wojny światowej.

V. POLSKIE KALENDARZE

1. Kalendarz Rolniczy „Poradnika Gospodarskiego” na rok 1913. Poznań: Dziennik Poznański 1913.

Z Olszyna po ks. J. Hanowskim.

2. Katolik. Kalendarz dla wszystkich na rok 1927. Bytom: „Katolik” 1927. Dodatek bezpłatny do „Gazety Olsztyńskiej”.

Z Olszyna po ks. J. Hanowskim.

3. Kalendarz Maryjański na Rok Pański 1927. Mikołów: K. Miarka 1927.

Z Unieszewa.

4. Kalendarz Maryański na Rok Pański 1930. Mikołów: K. Miarka 1930.
Z Woryt.
5. Kalendarz Maryański na Rok Pański 1932. Mikołów: K. Miarka 1932.
Z Woryt.
6. Kalendarz Królowej Korony Polskiej na Rok Pański 1937. Miejsce Piastowe:
Zakład Wychowawczy Tow. św. Michała Archaniola 1937.
Z Olsztyna po ks. J. Hanowskim.
7. Polski kalendarz misyjny OO. Misjonarzy na rok Pański 1937. Breslau: Za-
stępstwo Misji Mariannhillskiej 1937.
Z Warmii.
8. Kalendarz Mariański na rok Pański 1939. Mikołów: K. Miarka 1939.
Z Unieszewa.

VI. POLSKIE CZASOPISMA RELIGIJNE I KSIĄŻKI

1. *Gość Niedzielny. Tygodniowy Dodatek do „Gazety Olsztyńskiej”*. Olsztyn:
Druk i nakład S. Pieniężny w Olszynie: z 27 III 1904 r. (fragmenty), 1931 r. nr 12
18 20 29.
Gość Niedzielny. Ilustrowany Tygodnik Katolicki. Olsztyn: Drukiem i nakładem
oraz pod redakcją S. Pieniężnego 1933 r. nr 19 12 41; 1934 r. nr 1 2 14 26 28 29
43; 1935 r. nr 1 12—14 17 18 28 34, 43; 1936 r. 1 3—6 8 9 11 14 17—23; 1937 r. nr 14—
21 23 24 26—43 45—49 51; 1938 r. nr 1—5 8 13 40 52; 1939 r. nr 19—21 23—25.
Z Unieszewa.
2. *Królowa Apostołów*. Organ Kongregacji misyjnej XX. Pallotyńów. Żyrawa
k. Stryja albo Wadowice Kopiec 1910 r. styczeń — listopad.
Z Warmii.
3. *Misje Katolickie*. Czasopismo — Miesięcznik — Ilustrowane. Kraków: Wy-
dawnictwo Księży Jezuitów 1928 r. z. 1—4 6—8.
Z Olsztyna.
4. *Postaniec Serca Jezusowego*. Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów 1925 r.
nr IX; 1927 r. nr II V VI; 1928 r. nr II VII; 1936 r. nr IV.
Z Olsztyna.
5. *Przewodnik Katolicki*. Poznań, 1911 nr 10.
Ze Sztumu.
6. *Rycerz Niepokalanej*. Niepokalanów: OO. Franciszkanie 1934 r. nr 10 11.
Z Olsztyna.
7. *Sodalis Marianus*. Kraków: Sodalicja Mariańska 1926 r. nr 12; 1927 r.
z. 4 7—8; 1928 r. z. 4 6.
Z Olsztyna.
8. *Wiara i Życie*. Miesięcznik poświęcony zagadnieniom religijnym i etycznym.
Kraków: Wydawnictwo Ks. Jezuitów 1925 r. nr 4—6.
Z Olsztyna.
9. *Listy papieża Klemensa XIV. Ganganellego*. Uwagi, mowy, kazania, pane-
giryk. Tomu II. część I. W Krakowie: Kosztem Ignacego Grobla, Bibliopoli J. K.
Mci 1779 s. 354. Estr. XIX, 293.
Z Jonkowa.
10. *Domowy krzyż czyli: Co trzymać i sądzić o picu gorzałki? Rozmowa, spi-
sana dla nauki, przestrogi i pożytku ludzi wszelkiego stanu i wieku, pragnących
zapobiedz nieszczęściom, wynikającym z picia gorzałki*. Z N. W Lesznie i Gnieźnie:
Nakładem i drukiem Ernesta Günthera 1846 s. 108.
Z Warmii po ks. A. Harwarcie.
11. *Ks. Wł. Chołkowski: Grabczyha*. Obrazek z dziejów rzeci galicyjskiej
napisał dla „Przyjaciela ludu”. Chełmno: Drukiem i nakładem J. Fr. Tomaszew-
skiego 1876 s. 100.
Ze Sztumu. Na wewnętrznej stronie okładki wpis odręczny: *Własność czytelnici
ludowej w Sztumie. No 78*.
12. *Bolesna Męka Pana naszego Jezusa Chrystusa według rozmyślań Anny Ka-
tarzyny Emmerich*. Wydanie czwarte, poprawne. Poznań: Nakładem Księgarni Ka-
tolickiej 1892 s. X + 389.
Ze Sztumu.
13. *Ks. Augustyn Jaskulski: Materiały do odczytów w Towarzystwach Robot-
ników*. Z papierów pośmiertnych zebrał i wydał ks. Stanisław Okoniewski.
Poznań: Księgarnia św. Wojciecha 1909 s. 219.

Z Olsztyna po ks. J. Hanowskim.

14. Katalog wydawnictw Towarzystwa Jezusowego w Krakowie. Kraków: Apostolstwo Modlitwy 1910 s. 60.

Ze Sztumu.

15. Jeszcze Polska nie zginęła ... ze zbioru pieśni patriotycznych, formatu 4,8×7 cm. Brak karty tytułowej i pierwszych 12 stron. B.r.w. i m. s. 220.

Z Warmii.

KATHOLISCHE POLONIKA AUS ERMLAND UND DEM WEICHSELLAND

ZUSAMMENFASSUNG

Im März 1978 hat die Bibliothek am Ermländischen Priesterseminar *Hosianum* in Olsztyn eine Ausstellung unter dem Titel „Katholische Polonika aus dem 18., 19. und 20. Jahrhundert im Ermland und Weichselland — Geschenke an die Bibliothek am Ermländischen Priesterseminar im Jahre 1977“ veranstaltet.

Auf dieser Ausstellung wurden Exemplare der Heiligen Schrift, liturgische Bücher mit Episteln und Evangelien in polnischer Sprache, sowie polnische Predigten und Pastoralbriefe von ermländischen Bischöfen J. A. Gerlitz, Ph. Krementz, A. Bludau, M. Kaller gezeigt. Diese Druckmaterialien, die aus den Kirchen in Olsztyn, Sztum, Sztumska Wieś, Postolin und Jonkowo stammten, bezeugten, dass an diesen Kirchen die polnische Sprache lebendig war.

Unter den religiösen Bildern befand sich ein in Holz geschnitztes Flachrelief, mit polnischer Aufschrift, das die Erscheinung der Muttergottes in Gietrzwałd zeigte.

Auf dieser Ausstellung wurden auch zahlreiche polnische Rituale, Gesand- und Gebetsbücher, die man in der Diözese Ermland in den letzten 100 Jahren benutzte, weiter kleines polnisches Druckmaterial aus den Jahren 1912—1936, als Andenken vor allem an die Missionpredigten in Olsztyn, Bartąg, Sztum, Stary Targ, Jonkowo, Postolin, sowie auch polnische Statuten von den katholischen Vereinen und Bruderschaften der Diözese Ermland, Katechismen und Kalender, ausgelegt.

Bemerkenswert waren in der Zeitschriftenabteilung viele Exemplare der Wochenzeitung, der *Gość Niedzielny — Ilustrowany Tygodnik Katolicki, dodatek do „Gazety Olsztyńskiej“*, der in Olsztyn vor dem Jahre 1939 herausgegeben wurde.

Diese Ausstellung von Polonika aus Ermland und dem Weichselland ermöglichte den Besuchern, sich mit den verschiedenen Ausdrucksformen der polnischen Sprache nicht nur im 18., 19., sondern auch bis zum Jahre 1939 bekanntzumachen. Die gesammelten beziehungsweise geschenkten Bücher, Bilder, Kalender, Handschriften, Zeitschriften u. s.w. zeigten wie der katholische Glaube im Ermland und Weichselland mit dem Polentum engstens verbunden war, sowie auch die Verdienste der Kirche von Ermland für die Erhaltung der polnischen Sprache.

Obwohl auf dieser Ausstellung sehr viel polnisches Druckmaterial gesammelt worden ist, scheint es, dass eine grosse Nachfrage nach polnischen, religiösen Texten bestand. Viele von denen wurden im Ermland, vor allem in Braniewo und Olsztyn, gedruckt, jedoch stammte die Mehrheit aus Polen. Trotzdem war der Bedarf grösser, denn einige polnische Texte sind mit der Hand geschrieben.

Diese Ausstellung wurden am 18. März 1978 von dem Bischof von Ermland Dr. Józef Drzazga, unter Teilnahme von ermländischen Weihbischöfen Dr. Jan Oblak und Dr. hab. Julian Wojtkowski, von Rektoren, Professoren und Theologen der Priesterseminare aus Olsztyn und Pieniężno, feierlich eröffnet. In das Gedenkbuch dieser Ausstellung hat sich Bischof Drzazga eingetragen: „Die Ausstellung von Polonika im Ermland und Weichselland aus den 18., 19. und 20. Jahrhundert (...) ist ein grosses Ereignis, welches beweist, wie im Ermland, Weichselland und Masuren der polnische Geist und die polnische Kultur in dieser Zeit lebendig waren, dass das ermländische Volk polnisch betete, dass die Geistlichkeit das Wort Gottes in polnischer Sprache predigte, dass auch die seelsorgerische Arbeit im polnischen Sinne durchgeführt wurde, ...“.